

Hadisler Işığında Kadınların İstihdamı Meselesi*

The Issue of Employment of Women in the Light of Hadith

Reşat Ahmet AĞAOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı
ORCID ID: 0000-0002-8924-9165, e-mail: rashadatahmadov@ardahan.edu.tr

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 28 Mayıs 2019/ 28 May 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 11 Temmuz 2019 / 11 July 2019

Yayın Tarihi / Published: 24 Temmuz 2019 / 24 July 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Temmuz / July

Cilt / Volume: 5 Sayı / Issue: 2 Sayfa / Pages: 459-473

* Bu makale Prof. Dr. Ramazan Ayvalla Danışmanlığında hazırlanan 25/06/2012 Tarihinde oybirliği ile kabul edilen “Hazret-i Peygamber’in İstihdam Siyaseti” başlıklı yüksek lisans/doktora tezinden hareketle hazırlanmıştır.

Öz

Tarihî süreçte bazı toplumlarda kadınlar genellikle erkeklerden farklı olarak dışlanmış, özgür olamamış, ikinci sınıf muamelesi görmüş ve dolayısıyla hak ettikleri saygı ve değere ulaşamamışlardır. Doğal olarak bu sorun kadının istihdamı meselesinde de geçerli olmuştur.

Bir anne, eş, kız çocuğu olarak kadınlara İslâm'da ise ilk baştan itibaren hak ettikleri değer verilmiştir. Müslümanlara her daim ve her bir konuda örneklik oluşturan Hz. Peygamber hem hadislerinde hem de uygulamalarında bu değeri onlara fazlasıyla hissettirmiştir. Hayatın her aşamasında ve her anında verilmesi gereken değer çalışma hayatında da söz konusudur. Buna göre kadınlar genellikle kuaförlük, temizlik, eğitmek gibi fitratlarına uygun işlerde istihdam edilmişlerdir. Bununla birlikte, özellikle savaş ve benzer durumlarda yaralıları tedavi etmek, savaşan askerler için su ve mühimmat taşımak gibi geçici işlerde kadın emeğinden faydalanılmıştır. Dolayısıyla Hz. Peygamber, savaş gibi konularda kadınların görevlendirilmesine ancak ihtiyaca göre izin verirken, öğretmenlik gibi görevlerde ise bunun aksine teşvik etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Hz. Peygamber, Kadın, Değer, İstihdam

Abstract

In the historical process, in many societies, unlike men, women are unfortunately excluded, they cannot be free, they are treated as second class and therefore they have not gained the respect and value they deserve. Naturally, this problem has been valid for women's employment.

Women as a mother, wife, daughter are highly valued in Islam. The Prophet Muhammad is an example of for Always and every issues and He has felt this value in both his hadiths and his practices. The value that should be given at every stage of life and at every moment is also in the working life. According to this, women are generally employed in appropriate jobs such as hairdressing, cleaning and education. In addition, women's labor has been utilized in temporary jobs, such as treating wounded people in war and similar situations, and carrying water and ammunition for warring soldiers. Therefore, The Prophet Muhammad has only allowed women to be appointed on the subjects such as war, while in positions such as teaching they have encouraged.

Keywords: Hadith, The Prophet Muhammad, Woman, Value, Employment

Giriş

Resûlullah zamanında kadınlara hak ettikleri değer verildiğinin, daha doğrusu kadınların lâyük oldukları konuma yükselttikleri bir gerçektir. “Cennet annelerin ayakları altındadır”¹ anlamındaki rivayetten de görüleceği gibi bu değer açık bir şekilde belirtilmiştir.

Bununla beraber, Kur'an-ı Kerîm'de sorumluluk ve muhatap bağlamında cinsiyet farkı gözetilmeden kadın-erkek eşdeğerliği açık bir şekilde belirtilmiştir: “Sonunda Rableri; Erkek olsun kadın olsun sizden amel eden hiç kimsenin bu amelini zayı etmeyeceğim; siz (erkek-kadın) birbirinizdensiniz diye dualarına cevap verdi.”² “Bir kötülük işleyen kimseye yaptığıının karşılığı aynısıyla verilir. Mümin erkek ve kadınlar salih amel işleyenler ise cennete girecekler ve orada

¹ Kudaî, *Müsnedü's-sıhab*, nşr. Hamdi Abdülmecid Selefî, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1405/1985), 1: 102; Münavî, *Feyzü'l-kadîr*, (Beyrut: Dâru'l-Marife, t.s.), 3: 477; Alî el-Müttakî, *Kenzü'l-ummâl*, nşr. Bekri Hayyânî- Saffet Saka, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1405/1985), 16: 461.

² Al-i İmran 3/195.

hesapsız bir şekilde rızıklandırılacaklardır.”³ “Erkek veya kadın, mümin olduğu halde kim salih amel işlerse, biz de ona güzel bir hayat yaşatacağız. Ahirette ise onları amellerinden çok daha güzel bir şekilde mükafatlandıracağız.”⁴ “...Erkeklerin kadınlar üzerinde hakları olduğu gibi, kadınların da erkekler üzerinde hakları vardır...”⁵

Yukarıda değinildiği anlamda kadın-erkek eşdeğerliği hadis ve rivayetlerde de önemsenmiş ve buna yer verilmiştir. Nitekim ilim öğrenmenin, erkek veya kadın olsun, fark gözetmeksizin her Müslümana farz olduğuna vurgu yapılmıştır.⁶ Buna göre, İslâm düşüncesinde ehliyet olduğu sürece erkek veya kadın idarecilik dahil herhangi bir işi üstelenebilir. Kur’an-ı Kerîm’de, Sebe melikesi Belkıs’ın ve kavminin şeytana uyarak Allah’ı bırakıp güneşe tapmaları dolayısıyla doğru yoldan saptıkları belirtilir. Buna rağmen Belkıs idarecilikten dolayı asla eleştirilmemektedir.⁷ Buna göre, İslâm’da idarecilik veya devlet başkanlığı gibi alanlarda görev icabı yaratılıştaki bazı farklılıklardan dolayı öncelikli olarak erkeklerde olabilir. Fakat bu, söz konusu alanda kadınların da görev alamayacakları anlamına gelmemektedir.⁸

Burada “İdaresini kadına teslim eden bir kavim iflah olmaz”⁹ hadisinin doğru anlaşılması, ne zaman ve kimler hakkında söylendiğinin bilinmesi gerekir. Kaynakların verdiği bilgiye göre civar ülkelerin liderlerine elçiler aracılığıyla Hz. Peygamber’in mektupları götürülünce bu liderlerin tepkileri farklı olmuştu. İran Kisrası kendisine getirilen mektubu yırtarak atmıştı. Bundan kısa bir süre sonra oğlu Şiruye hakimiyet hırsı ile babasını ve tüm erkek kardeşlerini öldürerek tahta oturmuştu. Fakat bu durum çok az sürmüş, kendisi de ölmüş, aile üyelerinden erkek kalmadığı için liderliğe kız kardeşi Boran getirilmişti. Bu haber Hz. Peygamber’e ulaştınca yukarıdaki hadisi buyurmuştur.¹⁰ Nitekim kısa bir süre sonra bu imparatorluk İslâm fetihleri sonucunda tarih sahnesinden silinmiştir.

1. Kadın ve İstihdam Meselesi

İslâm’da kadınla erkek arasındaki var olan ilişki, bir mahkûmiyet ve esaret değil, karşılıklı olarak dayanışma esasına dayanmaktadır. Çünkü çoğu zaman erkeklerin yapmış oldukları işlerin bir kısmı kadınlara, kadınların yapmış oldukları işlerin bir kısmı ise erkeklere zor gelebilmektedir. “Allah, hiç kimseye kaldıramadığı bir yük yüklemesin”¹¹ ayetinde bildirilen İslâmî hükümde bu

³ el-Mü’min 40/40.

⁴ en-Nahl 16/97.

⁵ el-Bakara 2/228.

⁶ İbn Mâce, “Mukaddime”, 17.

⁷ en-Neml 27/23-24.

⁸ Rıfat Atay, *Âmme Hizmetinde Kadın* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1994), 68-69.

⁹ Buharî, “Fiten”, 17; Tirmizî, “Fiten”, 75; Nesai, “Kudât”, 9.

¹⁰ Aynî, Bedrüddin, *Umdetü'l-kârî şerhü Sabîhi'l-Buhârî*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.s. 24: 204.

¹¹ el-Bakara 2/286.

konuya dikkat çekilir. Bu durumda fitrattan doğan bir ehliyet söz konusudur. Resûlullah, fitrattan kaynaklanan bu iş ehliyetine dikkat çekerek, cariye'nin (kadının) kazanmasını yasaklamış, ekmek yapmak, yün eğirmek ve buna benzer işlerin müstesna olduğunu söylemiş,¹² kadınların, kadınlık fitratıyla örtüşmeyen işlerde çalıştırılmaması ve dolayısıyla yıpratılmaması gerektiğine vurgu yapmıştır. Çünkü kadın ve erkeğin “çoğalma sürecindeki rollerinde birbirlerinden ayrılmakta ve biyolojik farkın dışında, birçok beceri, tutum, ilgi, yetenek ve davranış şekilleri bakımından da birbirlerinden farklı” kabul edilmektedir.¹³

Buna göre, Resûlullah kadınların el becerileriyle yapabilecekleri zarif işleri tasvip ederek kol becerisine, yani kaba kuvvete dayalı işlerde çalıştırılmaması ilkesini benimsediğini açık bir şekilde görmekteyiz.¹⁴

Resûlullah hayattayken, eşi Zeyneb bint Cahş'ın deri tabakladığı,¹⁵ aynı toplumda Râita gibi bazı kadınların bu meslekte çalıştıkları kaynaklarda zikredilmektedir.¹⁶ Buna göre, Hz. Peygamber'in kadınların fitratlarına uygun işler yaptıklarında onları uyardığı veya engel olmadığını söylemek mümkündür.

Resûlullah zamanında bazı kadınlar ticaret alanında çalışmışlardır. Resûlullah bu kadınları ticaretten menetmediği gibi aksine teşvik etmiş, onlara ticaretle ilgili bazı önerilerde bulunmuştur. Şöyle ki sahabeden ticaret yapan “*فيلة*/Kayle” (Ümmü Beni Enmâr) isimli bir kadın Hz. Peygamber'in yanına gelerek bazı ticaret kuralları hakkında bilgiler almıştı. Bu kadın Hz. Peygamber'e gelerek şöyle demiştir: “Ya Resûlullah! Ben tüccar bir kadıyım. Bir şeyi satın aldığımda istediğim fiyatın en azını verip sonra giderek artırıyorum. Sonra istediğim fiyata satın alıyorum. Herhangi bir şeyi satmak istediğimde ise istediğim fiyatın en fazlasını veriyorum. Sonra

¹² Buhârî, “İcâre”, 20; “Büyû”, 113; Ebû Dâvûd, “Büyû”, 39; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, nşr. Bedreddin Çetiner, TİP, 2. Baskı, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), 2: 287, 382; 4: 141.

¹³ Seyhan Büyükcoşkun, “Kadın İstihdamı ve Toplumsal Sonuçlarının Analizi”, *Dini ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet II Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı*, İstanbul: 26-27 Mayıs 2012, 36.

¹⁴ Celal Yeniçeri, *Hukukî, Ahlakî, İktisadî, Felsefî Boyutlarıyla ve Güncel İle İslâm Ailesi ve Ev İdaresi*; Hz. Peygamber'in Aile Reisiği, Yönetim İlkeleri, Kadın ve Aile Dünyamız, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2009), 40.

¹⁵ Hâkim en-Nisâbüri. *el-Müstedrek ale's-Sabihayn*, nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1411/1990), 4: 26; İbn Sa'd. *et-Tabakatu'l-kübrâ*, (Beyrut: Dâru Sadr, 1388/1968), 8: 108; İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihabeddin, *el-İsâbe fî temyizî's-sababe*, (Bağdat: Matbaatu's-Saâde, 1328/1912), 7: 610; İbn Asâkir, Ebû'l-Kasım Ali b. Hasan, *Târibu medineti Dimaşk*, nşr. Muhibbuddin Ebû Saîd Amrevî, (Beyrut: Dârü'l-Fîkr, 1415-1421/1995-2001), 3: 212; Şâmî, Ebû Abdullah Şemseddin, *Sübü'l-l-hüda ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-ibad*, nşr. Mustafa Abdülvahid, (Kahire: Vizaretü'l-Evkâf ve'Şüûn'l-İslâmiyye, 1990), 11: 203.

¹⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4: 27-28; 6: 370; İbn Hişâm, Cemâlu'ddin Abdülmelik, *es-Sîretü'n-nebevîyye*, nşr. Süheyl Zekkâr, (Beyrut: Dârü'l-Fîkr, 1412/1992), 2: 380; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 8: 282; Fâkihî, Ebû Abdullah Muhammed, *Abbâru Mekke fî kadîmi'd-debr ve hadîsib*, nşr. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehiş, (Mekke: Matbaatu'n-Nahdatü'l-Hadise, 1986), 5: 184; İbn Asâkir, *Târibu Dimaşk*, 9: 282; İbn Kesîr. *el-Bidâye ve'n-nihâye*, (Beyrut: Mektebetü'l-Meârif, 1981), 3: 175, 474; 4: 251; Süheylî, *er-Ravzu'l-ünf fî şerhi's-sîreti'n-nebevîyyeti li-ibni Hişâm*, nşr. Abdurrahman el-Vekîl, (Kahire: Dâru'n-Nasr li't-Tibâa, 1967), 4: 126; Heysemî, Nureddin Ali, *Mecmen'uz-zevâid ve menbu'l-fevaid*, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1967), 6: 156.

indiriyorum ve nihayet istediğim fiyata elden çıkarıyorum”. Bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurmuştur; “Ey Kayle! Böyle yapma! Bir şeyi satın almak istediğin zaman, alırsın veya almazsın almak istediğin fiyatı söyle. Bir şeyi satmak istediğin zaman, verirsin veya vermezsin, satmak istediğin fiyatı ver.” buyurmuştur.¹⁷

İslâm, üstünlüğün sadece takva ile olabileceğine dikkat çekerken, fizikî ve ruhî özelliklerinin dikkate alınması kaydıyla çocukların, yaşlıların, engellilerin ve kadınların istihdamına da izin vermektedir.

Kadınların çalıştırılması veya istihdamı konusu aslında cinsiyet farkı gözetmeksizin değişik yeteneklere sahip kişilerin istihdamı şeklinde ele alınırsa daha isabetli olabilir.¹⁸ Her bir kişiye özel bir veya birkaç yetenek bulunabilir. Bir sanatçı kendi işini daha güzel yaptığı gibi, bir öğretmen de yaptığı işinde uzmandır. Genel olarak erkeklerin kendilerine özgü, kadınların da kendilerine özgü, daha yetenekli olabilecekleri işler vardır. Nitekim bazı görüşlere göre kadınlar, erkeklerde olmayan doğal ebeveynlik beceri ve kapasitesine sahiptirler. Doğal olarak, kadına ve erkeğe ilişkin bu yetenekler, farklı psikolojik donanımlarla sarmalandığından, erkekler ve kadınlar birbirlerinin yerine geçemez ve görevleri değiş-tokuş edemezler.¹⁹

Resûlullah’ın yanında bulunup, Onu kendilerine örnek alan sahabeden Hz. Osman’a nispet edilen bir mevkûf hadiste “Sanatkâr olmayan bir kadını çalışarak para kazanmaya zorlamayın. Böyle yaparsanız cinselliği ile kazanma yoluna gider” bildirilmektedir.²⁰

“Mümin erkekler ve mümin kadınlar birbirlerinin velileridir; iyiyi emreder, kötüyü meneder, namazı kılar, zekatı verir, Allah ve Resûlü’ne itaat ederler...”²¹ ayeti bu ikisi arasında karşılıklı dayanışmanın en bariz örneğidir. Söz konusu ayet açık bir şekilde ve hiçbir sınır getirmeden mümin erkekler gibi mümin kadınlara da velâyet hakkı getirmekte, erkekler gibi kadınlara da toplumda değerlerinin korunmasını kontrol ve temin vazifesi vermektedir. Kadının

¹⁷ İbn Mâce, “Ticarât”, 29; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 8: 311-312. Bu rivayeti Elbanî zayıf olarak değerlendirmektedir. Bk. Muhammed Nasrûddin el-Elbanî, *Daîfu Süneni İbn Mace*, (Riyad: Mektebetü’l-Meârif fi’n-Neşri ve’t-Tavzi’, 1417/1997), 171.

¹⁸ Erkeklerin ailesinin geçimini temin etmek veya diyet ödemek gibi sorumluluklarına karşılık, kadınların istihdamı ile kadınların infak sorumluluklarını ayırt etmek gerekir. Zira İslâm’a göre kadınların böyle bir sorumlulukları bulunmamaktadır. Örneğin, “âkile” diye tabir edilen kasıtlı olmadan öldürmelerde ve yaralamalarda suçlu adına diyeti ödeyecek şahıslar sadece erkeklerden müteşekkildir. Kadınların diyeti ödeme sorumlulukları yoktur. Bu durum bütün mezheplerde aynıdır. Bk. Hamza Aktan, “Âkile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2: 248-249.

¹⁹ Büyükcoşkun, *Kadın İstihdamı ve Toplumsal Sonuçlarının Analizi*, 36.

²⁰ Mâlik, “İstîzân”, 42.

²¹ Tevbe 9/71.

bu vazifeyi, hem kadınlara, hem de erkeklere karşı yerine getirmek durumunda olduğuna da “her biri diğersinin, birbirilerinin velisidir...” ifadesi delil teşkil etmektedir.²²

Kısacası, İslâm’da kadının çalışmasını yasaklayan açık, kesin ve bağlayıcı bir nâs bulunmamakla beraber, aksine bu kapıyı aralayan kuvvetli deliller vardır. Tarihî süreçte kadınların kamu görevlerinde çoğu zaman az istihdam edilmeleri ve devlet başkanlığı görevinde ise nadiren bulunmuş olmaları, doğuya ve Müslümanlara has bir durum değildir. Dünya genelinde geçmişte beri günümüze kadar bu uygulamanın geçerli olduğu görülmektedir. Bu tarihî gerçek ise İslâm’ın bu konudaki düşüncesini güçlendirmektedir. Allah, insanlar için takdir edilmiş kemali gerçekleştirmeleri maksadıyla erkek ve kadına bir-birini tamamlayan değişik özellik ve beceriler vermiştir. Bu özellik ve beceriler aksine bir ihtiyaç ve zaruret bulunmadıkça tabii bir iş bölümünü ve öncelikler sistemini beraberinde getirmektedir. Bu cümleden olarak devlet başkanlığında öncelik erkeklere aittir; bu görevin gerektirdiği fitrî donanım daha ziyade erkeklerde vardır. Bununla beraber ihtiyaç ve zaruret bulunursa kapı kadınlar için de açıktır.²³

İkinci Akabe bey’atinde Medine toplumunun üst düzey temsilcilerinden oluşan heyette Nesîbe el-Mâziniyye isimli bir kadının bulunması,²⁴ bu duruma Hz. Peygamber’in itiraz etmemesi, aksine genel olarak kendi memnuniyetini ifade etmesi, kadınların da idarî vazifelerde ve kamu işlerinde görev alabileceklerini gösterir.

Buraya kadar anlaşılacağı üzere kadınların fitratlarına uygun olmaları kaydıyla istihdamı konusunda İslâm’ın bir itirazı olmamakla birlikte normal zamanlar için hal böyle iken ihtiyaç ve zaruret durumlarında kadınların çalıştırılması daha da yararlı olabilir. Ancak böyle durumların dışında kadınların, fitratlarına uygun olmayan işlerde çalıştırılması, bir taraftan işsizlik gibi günümüzün en büyük problemlerinden birini daha da zorlaştıracığı düşünülebilir. Kadınların kendi fitratlarına uygun olmayan işlerde çalışması veya çalıştırılması, sadece işsizlik sorununu değil, bunun yanında diğer sosyal sorunları da tetiklemektedir. Şöyle ki, erkeklerin çalışmaması onları psikolojik olarak bunalıma soka bileceği gibi, genç erkeklerin iş bulamaması durumunda evlenip yuva kurmalarının zorlaşacağı, böylece evlilik gibi toplumun en önemli meselelerinden birinin ihmal edilmiş olacağı açıktır. Bununla birlikte, kadınların çalışmamaları durumunda bu durum aşırı derecede değişmemektedir.²⁵ Diğer taraftan ise kadınlara özel bazı hallerinden dolayı çalışma alanlarındaki verimliliğin düşük olabileceği bir gerçektir. Bu durumda, kadın iş gücünün

²² Hayreddin Karaman, “Kadının Şahitliği, Örtünmesi ve Kamu Görevi”, *İslami Araştırmalar Dergisi* 10/4 (1997): 271-278.

²³ Karaman, “Kadının Şahitliği, Örtünmesi ve Kamu Görevi”, 271-278.

²⁴ İbn Hişâm, *Sîre*, 1: 370, 380; 2: 250, 260; İbnü’l-Esîr, *Usdu’l-gâbe fî marifeti’s-sababe*, nşr. Muhammed İbrahim Benna v. dğr., (Kahire: Dâru’s-Şa’b, 1390-93/1970-73), 1: 418.

²⁵ Yeniçeri, *İslam Ailesi*, 152.

de piyasaya arzı ile emek arzı çoğalacak ve ücretler düşecektir. Böylece, işsizliğin büyük bir sorun olduğu dünyamızda bu sorun çözülmek yerine daha da ağırlaşacaktır. Karı-koca çalışan ailelerle her ikisi işsiz aileler, ya da sadece erkeğin çalıştığı aileler arasında dengesizlik ortaya çıkacaktır. Anne ve baba arasında aile içinde pazarlık ve rekabet devreye girecektir ki, sevginin yerini çıkar ilişkisi alacaktır.²⁶

Araştırmalara göre, kadının fiziksel iş görme kapasitesinin erkeğin fiziksel iş kapasitesi yönünden ortalama yüzde otuz daha az olduğunu unutmamak gerekmektedir.²⁷ Ayrıca, erkeklerin fitratlarına uygun işleri, özellikle işsizliğin hüküm sürdüğü dönemlerde, kadınların “özgürlük”lerini vererek ödüllendirildiğini düşünerek onları kendi fitratlarına uygun gelmeyen bu işlerde çalıştırmanın doğru olmayacağı belirtilmektedir.²⁸

Hız. Peygamber’in, kadınları her şeyden önce birer anne olarak görmüştür. Annenin öncelikli işinin ise çocuk doğurmak ve çocuk terbiyesiyle meşgul olmak olduğuna göre, ister istihdam, isterse de diğer konularda bu yönün göz ardı edilmemesi önemlidir. Şöyle ki anne ile çocuklarını birbirinden ayırana, kıyamet günü Allah’ın onu sevdiklerinden ayıracağı şeklindeki hadisinde kadın-çocuk bütünlüğünün çok önemsendiği açıktır.²⁹

Bu durumda, diğer konularla birlikte iş hayatında kadının yerinin doğru belirlenmesi ve İslâm’a ve İslâmî düşünceye göre değerlendirilmesi çok önem arz eder. Yanlış bir düşünce neticesinde ortaya çıkmış olan kadının çalışarak kendi değerini kazanması gerektiği İslâm’a göre kabul edilemez. Çünkü kadın ilk baştan itibaren değerli olup, sonradan değer kazanmamıştır ve zaten yeteri kadar değere sahiptir. Her şeyin maddî ölçülere göre belirlenmediği İslâm’da kadın; ya kız (çocuk), ya eş, ya da annedir.³⁰ “İnsanların güzellikle davranılmaya en layık olanı, annedir, annedir, annedir, sonra da babandır”³¹ hadisinden anlaşıldığı gibi bir anne olarak kadın, değer bakımından en yakın takipçisinden, yani erkekten en az üç kere daha değerlidir. Daha önce zikri geçtiği üzere, “Cennet annelerin ayakları altındadır”³² rivayeti de bir anne olarak kadının değerini ifade etmek açısından önemlidir.

İslâmî düşüncede kadın eş olarak da değerlidir. Nitekim “Sizin en hayırlınız eşine karşı hayırlı olanınızdır. Ben, sizin eşine karşı en hayırlı olanınızım”³³ buyuran Resûlullah, kadınlara

²⁶ Beşer, Faruk, *Kadının Çalışması Sosyal Güvenliği ve İslâm*, ed. Abdurrahman Beşer, (İstanbul: Nun Yayıncılık, 1995), 71.

²⁷ Beşer, *Kadının Çalışması*, 70.

²⁸ Beşer, *Kadının Çalışması*, 71.

²⁹ Tirmizî, “Büyû”, 52; Dârimî, “Siyer”, 39.

³⁰ Beşer, *Kadının Çalışması*, 69.

³¹ Buhârî, “Edeb”, 2; Müslim, “Birr”, 1; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 129; Tirmizî, “Birr”, 1; İbn Mâce, “Vesâyâ”, 4.

³² Kudaî, *Müsnedü’ş-Şihâb*, 1: 102.

³³ Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 42; “Cihâd”, 61; İbn Mâce, “Nikâh”, 50; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6: 129, 182, 261, 280.

karşı saygılı davranma yönüyle de insanlara örnek olduğunu bir bakıma ifade etmiştir. Yine, “Dünya bir metadır. Bunların içinde salih kadından daha faziletlisi yoktur”³⁴ şeklinde zikredilen hadiste de bir eş olarak kadının değeri ortaya konulmuştur.

“Kız çocukları olup da onların eğitimini güzel yapan, hediye ve sevgide diğer çocuklarından ayırmayan kimse Cennet’te benimle beraberdir”,³⁵ yanındaki bir cariye (kızın) eğitim ve öğretimini iyi yapan bir kimsenin Cennete gireceği³⁶ ve “Kimin üç kızı veya üç kız kardeşi yada iki kızı veya iki kız kardeşi olur da onlara iyi muamele gösterir ve onlar hakkında Allah’tan korkarsa o kimse Cennete girer”³⁷ hadis ve rivayetlerinden kız (çocuk) olarak da kadının değerli olduğunu açık bir şekilde ortaya koyar.

Bununla birlikte, Hz. Peygamber döneminde kadınların değişik alanlarda istihdam edildiği veya çalışmasına izin verildiği bilinir. Fakat bu istihdamın genellikle kadınların fitratına uygun işlerde gerçekleştirildiği, bazen de ihtiyaca binaen değişik işlerde görevlendirildikleri dikkat çeker. Aşağıda bunlarla ilgili bilgiler verilmeye çalışılacaktır.

1.1. Eğitim ve Diğer Alanlar

Hz. Peygamber, kadınların fitrat itibariyle zarif ve ince varlıklar olduğunu, onlara karşı saygılı davranılması gerektiğine vurgu yapmıştır. Kadınların ege kemiği gibi olduklarını, onlara karşı dikkatli davranılmadığı zaman kırılacakları uyarısında bulunan Hz. Peygamber,³⁸ bir rivayetinde onları, ince kalpli ve ince vücuda sahip oldukları dolayısıyla şişelere benzetmiş, bu durumda onlara karşı saygılı ve ihtiyatlı davranılması gerektiğini söylemiştir.³⁹ Resûlullah kadınların fitratları gereği, onları kendi yaratılışlarına uygun işlerde istihdam etmeği uygun görürken, bazı durumlarda ihtiyaca binaen ağır ve zor görevlerde çalıştırılmasına müsaade etmiştir. Örneğin Hz. Peygamber, savaş zamanında kadınların görevlendirilmesine, sadece ihtiyaç doğrultusunda izin vermiştir. Öğretmenlik gibi görevlerde ise bunun aksine kadınları teşvik etmiştir. Nitekim sahabeden Şifâ bint Abdullah’a, Hz. Hafsa’ya diğer şeylerin yanında yazı yazmayı da öğretmesini tavsiye etmiştir.⁴⁰ Bu hanım sahabinin çarşı pazarlarda muhtesiplik yaptığı

³⁴ İbn Mâce, “Nikâh”, 5.

³⁵ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 130; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3: 156.

³⁶ Buhârî, “İlim”, 31.

³⁷ Müslim, “Birr”, 149; Tirmizî, “Birr”, 13.

³⁸ Buhârî, *Enbiyâ*, 1; Müslim, “Rada”, 61, 62; Dârimî, “Nikâh”, 35; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5: 8.

³⁹ Buhârî, “Edeb”, 90, 95, 111, 116; Müslim, “Fezâil”, 70, 71, 72, 73.

⁴⁰ Ebû Dâvûd, “Tib”, 18; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6: 372; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 8: 84; İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *Zadü'l-meâd fî bedyi hayri'l-ibâd*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994), 4: 184.

kaynaklarda belirtilir. Muhtesiplik görevi yapan bir diğer hanım sahabi Semra bint Nuheyk el-Esediyye'dir.⁴¹

Bununla beraber, Asr-ı saadet dönemindeki Müslüman kadınların eğitim-öğretim faaliyetleri çerçevesinde ne kadar faal olduklarına dair bilgiler kaynaklarımızda kısıtlıdır. Ancak söz konusu dönemde eğitim-öğretim konusunda şartların ve imkanların kısıtlı olması dolayısıyla Müslüman erkeklerin bile sadece belirli bir kısmının faal olabildikleri de ayrı bir gerçektir. Eğitim-öğretim faaliyetleri sadece kadınlar için değil erkekler için de kolay bir şekilde yapılabilecek bir şey değildi. Bu durumda Hz. Peygamber'in, "İlim öğrenmek (erkek ve kadın) her Müslümana farzdır"⁴² hadisi ile söz konusu dönemin toplumunda eğitimin kısıtlı olduğu, böylece kadın olsun, erkek olsun her ikisine hadisteki bu emrin şamil edildiği anlaşılır.

1.2. Sağlık

Yukarıda ifade edildiği üzere İslâm'da kadınlar değerlidir. Bu değer ilk baştan itibaren verilmiştir. İnsanların fitraten uygun oldukları ve becerilerine göre istihdam anlamında değerlendirildiği bir durumda kadınların da buna göre görev alabilecekleri anlaşılır. Kadınlar, genel olarak sağlık alanındaki becerileri dolayısıyla tarih boyunca sağlık alanlarında çalışmışlardır.

Bu durum İslâm'ın ilk yıllarında da dikkate alınmış ve kadınlar bu sahada istihdam edilmiştir. Bu dönemde, kadınların normal zamanlarda ve savaş döneminde sağlık alanındaki faaliyetleri önemlidir. Şöyle ki, savaş durumunda kadınlar yaralıları tedavi ve cephe arkasında gerekli hizmetleri yerine yetirirken, normal zamanlarda ebelik ve diğer sağlık hizmetleri verebilmekteydi.

1.2.1. Savaş Döneminde

İslâm'ın ilk yıllarında sahabeden bazı kadınlar gerektiğinde savaşlara katılmış, çoğu zaman cephe arkasında veya sağlık hizmetleri vermişlerdir. Ancak savaşa katılan bu kadınların hizmeti zorunlu olmayıp tamamen kendi istekleri, daha doğrusu Resûlullah'ın özel izni çerçevesinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber, Müslüman erkekleri cihat yapmaya teşvik ederken, Müslüman kadınları bundan muaf tutmuş, kadınların cihatlarının evlerinde (güvende) kalarak veya hac ve ibadet yapmak olduğunu belirtmiştir.⁴³

Hanım sahabilerden bazılarının zaman zaman savaşlara katıldıkları bilinir. Nitekim Ümmü Atiyye'nin Hz. Peygamber'le birlikte yedi savaşa katıldığı, bu savaşlarda askerlere yemek

⁴¹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, nşr. Hamdi Abdülmecid Selefî, (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, t.s.), 24: 311; Kettânî, Muhammed Abdülhay, *et-Terâtibü'l-idâriyye*, nşr. Abdullah el-Hâlidî, (Beyrut: Dâru'l-Erkam, t.s.), 1: 240; Huzâî, *Tabrîcu'd-delâlâti's-sem'îyye*, nşr. İhsan Abbas, (Beyrut: Dâru Ğarbi'l-İslâmî, 1419/1999), 308.

⁴² İbn Mâce, "Mukaddime", 17.

⁴³ Buhârî, "Hac", 4; "Cihâd", 1; "Sayd", 26; Nesâî, "Hac", 4; İbn Mâce, "Menâsik", 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6: 68; Abdurrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, nşr. Habîburrahman el-A'zamî, (Beyrut: el-Meclisu'l-İlmi, 1983), 5: 8.

pişirmek, savaşta kullanılan hayvanlara bakmak, hasta ve yaralıları tedavi etmek gibi hizmetler yaptığı zikredilir.⁴⁴ Yine Hz. Aişe,⁴⁵ Hz. Fâtıma,⁴⁶ Hamne bint Cahş,⁴⁷ Hind bint Üsâse,⁴⁸ Rubeyyi' bint Muavviz b. Afrâ,⁴⁹ Rufeyde bint Sa'd el-Eslemiyye,⁵⁰ Ümmü Amr el-Eşheliyye⁵¹ ve birçok kadın sahabinin bazı savaşlara katıldıkları kaynaklarda belirtilir.

Uhud savaşı sırasında Resûlullah mübarek yüzünden yara aldığında, bir bezi yakıp babasının yarası üzerine basarak kanı kesmeye muvaffak olan Hz. Fâtıma'nın⁵² sağlık alanında değişik tedavi yöntemlerinden anladığı hatta belli tecrübeye sahip olduğu akla gelmektedir. Sahabeden Abdullah b. Üneys'in, eşinin, hamile olmasına ve hatta sefer sırasında doğum yapmasına rağmen Hayber savaşına katılması dikkat çekmektedir. Savaşa katılmak isteyen birçok hanıma Resûlullah izin vermezken, bu kadının doğum sırası yaklaşmasına rağmen savaşa katılabilmesi, dolaylı olarak Hz. Peygamber'in ona izin vermesi ayrıca düşündürücüdür. Bu hanım sahabinin tıbbî tedavi konusunda tecrübe sahibi olabileceği akla gelir.⁵³ Aynı dönemde savaşa katılan Müslüman kadınların büyük çoğunluğunun normal zamanlarda da sağlık hizmetleri verdikleri, savaş sırasında onlara duyulan ihtiyaç üzerine katılmalarına izin verilebileceği mümkündür. Çünkü bu düşünceyi destekleyen bazı rivayetler bulunmaktadır.⁵⁴

Bununla beraber, savaşa katılan kadınların sadece tıbbî tedavi konusunda becerikliliğinin ve tecrübelerinin dikkate alınmadığı, hem de cesaretlerinden dolayı Resûlullah'ın iznine hak kazandıkları düşünülebilmektedir. Nitekim Hazreç kabilesine mensup Ümmü'l-Hâris'in Huneyn savaşına katıldığı, burada sağlık hizmeti verdiği, bir ara Müslüman ordusunun bozguna uğrar gibi duruma düştükleri sırada onları cesaretlendirerek savaş alanına geri dönemleri hususunda telkinlerde bulunduğu ve hatta Hz. Peygamber'i düşman saldırısından koruduğu kaynaklarda zikredilmektedir.⁵⁵ Ümmü Amâre isimli hanım sahabenin de Uhud savaşında cesaretli davranarak

⁴⁴ Buhârî, "Cihâd", 142; "İdeyn", 20; İbn Mâce, "Cihâd", 37; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6: 407; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 8: 455.

⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6: 141; Vâkıdî, *el-Megâzî*, nşr. Marsden Jones, (Beirut: Âlemu'l-Kütüb, 1404/1984), 3: 1125-1126.

⁴⁶ Buhârî, "Tıb", 27; "Cihâd", 85; Vâkıdî, *Megâzî*, 1: 247-250; İbn Hişâm, *Sîre*, 4: 80; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2: 48.

⁴⁷ Vâkıdî, *Megâzî*, 1: 249-250; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 8: 241.

⁴⁸ İbn İshâk, Muhammed b. İshâk, *Sîre*, nşr. Muhammed Hamidullah, (Konya: el-Vakf li'l-Hidemeti'l-Hayriyye, 1401/1981), 312.

⁴⁹ Buhârî, "Cihâd", 66; "Tıb", 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6: 358.

⁵⁰ Vâkıdî, *Megâzî*, 2: 510; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 8: 291.

⁵¹ Vâkıdî, *Megâzî*, 2: 574, 685; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 8: 319-320.

⁵² İbn Hişâm, *Sîre*, 2: 80, 85.

⁵³ Levent Öztürk, *Hazreti Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2001), 82.

⁵⁴ Buhârî, "Tıb", 28; Vâkıdî, *Megâzî*, 2: 510; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 8: 300-301; Taberî, *Taribu'l-ümmem ve'l-mülük*, nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, (Beirut: Dâru Süveydan, 1967), 2: 586-587.

⁵⁵ Vâkıdî, *Megâzî*, 3: 902, 904; İbn Abdilber, en-Nemerî, *el-İstiâb fî marifeti'l-ashab*, nşr. Ali Muhammed Bicavî, (Kahire: Dâru Nahdati Mısır, 1969), 4: 445; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 8: 185.

korku bilmeden ileri atılıp düşmanla savaştığı, Hz. Peygamber'i korurken sırtından yara aldığı da bilinmektedir.⁵⁶

1.2.2. Barış Döneminde

Resûlullah döneminde kadınların genel olarak zaruret anında savaşa katıldıkları gözlemlenmektedir. Savaşa katılan bu kadınların, başta tıbbî tedavi hizmetleri olmakla birlikte, değişik yararlı hizmetler yaptıkları bilinir. Bununla beraber, bunlardan bazıları savaş harici dönemlerde de sağlık alanında hizmet vermişlerdir. Ebelik, doğum öncesi ve sonrası bakım, günlük yaralanmalar, diyetisyenlik, psikolojik tedavi ve kadınlara yönelik cinsel eğitim gibi değişik yönlerde hizmetler veren sahabe kadınlar, toplumun bu önemli ihtiyaçlarını yerine yetirmiş olmakla birlikte erkeklerin yapamayacakları veya yapmaya zorlanacakları bu işleri yaparak önemli bir açığı da kapatmış oluyordular.

Resûlullah zamanında savaş dönemleri haricinde birçok hanım sahabinin sağlık alanında çalıştığını görmekteyiz. Esmâ bint Ebî Bekr'in hummalı hastaları soğuk suyla tedavi ettiği,⁵⁷ Sevde binti Misrah ve (Selma) Ümmü Rafi'î'nin ebelikte uzman olduğu,⁵⁸ Ümmü Ri'le'nin kuaförlük yaptığı,⁵⁹ Ümmü Atiyye el-Ensari'nin, özellikle Arabistan gibi sıcak ülkelerde ihtiyaç duyulabilen kız çocuklarının sünnet yaptırılması konusunda uzman olduğu⁶⁰ bilgileri kaynaklarda zikredilir. Bu dönemde sahabe hanımlardan bazılarının sağlık alanında tedavi hizmetleri verebilmeleri için özel çadırlarının olduğu bilgisi mevcuttur.⁶¹ Söz konusu dönemde sık-sık savaşların olduğu ve gazvelerin gerçekleştiği, bunun sonucunda erkek nüfusta daha çok can kaybının yaşandığı dikkate alınırsa, bu boşluğun kadınlar tarafından başarıyla doldurulduğu, böylece hem asker sayısının kısmen telafi edilmiş olduğu, hem de tedavi konusunda deneyimli olan kadınların bu bağlamda değerlendirildiği düşünülebilir.

Sonuç

Tarihî süreçte birçok toplumda kadınlara karşı olumsuz tutumlar ve muamelelere sık sık rastlanmıştır. Günümüzde de bunun bazı örneklerini görüyoruz. İslâm ise ilk baştan itibaren ayet, hadis ve peygamber uygulamaları ile kadına layık olduğu değeri vermiştir.

⁵⁶ Vâkidî, *Megâzî*, 1: 268-272; İbn Hişâm, *Sîre*, 2: 81-82.

⁵⁷ Buhârî, "Tib", 28; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6: 346.

⁵⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 8: 227; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4: 338.

⁵⁹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4: 449-450.

⁶⁰ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4: 46.

⁶¹ Vâkidî, *Megâzî*, 2: 510; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 8: 291; Taberî, *Tarih*, 2: 586-587.

Kadının değeri sonradan kendisine verilen bir lütuf değil ilk baştan itibaren kendisine bağlı bir vasıftır. Çocuk, eş ve anne vasıflarıyla bilinen kadın, sahip olduğu bu vasıflardan birisiyle bile erkeklerden daha üstün konumda olabilmektedir. Böylesi üstün ve bu kadar değere sahipken, çalışarak daha değerli olabilmek düşüncesi ise İslâmî anlayışa göre doğru değildir. Bununla birlikte, kadınların fitratlarına uygun işlerde ve ehil olup olmama prensip ve şartları dikkate alınarak çalışması veya çalıştırılması hoş görülmüştür. Bunun aksine, kadınların fitratlarına uygun düşmeyen işlerde çalıştırılarak yıpratılmaması, çalışma zorluğundan dolayı kendilerini ve yakınlarını ihmal edebilme ihtimali dikkate alınarak hoş görülmemiştir. Nitekim kadınları şişelere benzeten Hz. Peygamber, zarif ve kırılğan olmaları hasebiyle, bu vasıflarının dikkate alınarak onlara karşı muamele edilmesini buyurmuştur.

Bunun yanında, ilk dönemlerden itibaren, infak sorumlulukları olmamasına rağmen kadınların birçok alanlarda çalıştıklarının şahidi olmaktayız. Şöyle ki Hz. Peygamber döneminde ip eğirme ve dokumacılık, deri tabaklamak, kuaförlük, tabiplik, ticaret ve değişik dalları gibi alanlarda kadınlar meslek sahibi olmuşlardır. Bu meslek sahibi ve çalışan kadınlar, çalışma hayatından menedilmedikleri gibi daha başarılı olabilmeleri için bizzat Hz. Peygamber tarafından teşvik ve tavsiyelerde bulunulmuştur.

Kaynakça

- ABDURREZZÂK b. Hemmâm. *el-Musannef*. nşr. Habîburrahman el-A‘zamî. Beyrut: el-Meclisu’l-İlmi, 1983.
- AHMED b. Hanbel. *Müsned*. nşr. Bedreddin Çetiner. TIP. 2. bs. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- AKTAN, Hamza. “Âkile”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 248-249. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- ALİ EL-MÜTTAKÎ. *Kenzu’l-ümmâl fî süneni’l-akvâl ve’l-ef‘âl*. nşr. Bekri Hayyânî. Saffet Saka. Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1405/1985.
- ATAY, Rıfat. *Âmme Hizmetinde Kadın*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1994.
- AYNÎ, Bedrüddin. *Umdetü’l-kârî şerhü Sabîbi’l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî. t.s.
- BEŞER, Faruk. *Kadının Çalışması Sosyal Güvenliği ve İslâm*. nşr. Abdurrahman Beşer. İstanbul: Nun Yayıncılık, 1995.
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâil. *el-Câmiu’s-sabîh*. nşr. Muhibbüddin Hatîb. Kahire: Dâru’r-Reyyân li’t-Türâs, 1406/1986.
- BÜYÜKCOŞKUN, Seyhan. “Kadın İstihdamı ve Toplumsal Sonuçlarının Analizi”. *Dini ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet II. Tartışmalı İlmî İbtisas Toplantısı*. İstanbul: 26-27 Mayıs 2012.
- CEVAD, Ali. *el-Mufasssal fî tarihi’l-Arab kable’l-İslâm*. Beyrut: Dâru’l-İlim li’l-Melâyîn, 1968-1972.
- DÂRİMÎ, Abdullah b. Abdurrahman. *es-Sünen*. nşr. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. Riyad: Dâru’l-Muğni li’n-Neşr ve’t-Tevzî, 1421/2000.
- EBÛ DÂVÛD es-Sicistânî. *es-Sünen*. nşr. Muhammed Avvâme. Beyrut: Müessesetü’r-Reyyân, 1419/1998.
- ELBANÎ, Muhammed Nasîrüddin. *Daifu Süneni İbn Mace*. Riyad: Mektebetü’l-Meârif fi’n-Neşri ve’t-Tavzi. 1417/1997.
- FÂKİHÎ, Ebû Abdullah Muhammed. *Abbâru Mekke fî kadîmi’d-debr ve hadîsib*. nşr. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehiş. Mekke: Matbaatu’n-Nahdati’l-Hadise, 1986.
- HÂKİM en-Nisâbûrî. *el-Müstedrek ale’s-Sahîbayn*. nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dâru’l-Kütübîl-İlmiyye, 1411/1990.
- HEYSEMÎ, Nureddin Ali. *Mecmeu’z-zevâid ve menbeu’l-fevaid*. Beyrut: Dâru’l-Kitabi’l-Arabî, 1967.
- HUZAÎ. *Tabrîcu’d-delâlati’s-sem’iyye*. nşr. İhsan Abbas, Beyrut: Dâru Ğarbi’l-İslâmî, 1419/1999.
- İBN ABDİLBER, en-Nemerî. *el-İstiâb fî marifeti’l-ashab*. nşr. Ali Muhammed Bicavî. Kahire: Dâru Nahdati Mısır, 1969.

- İBN ASÂKİR, Ebû'l-Kasım Ali b. Hasan. *Tarihu medineti Dimâşk*. nşr. Muhibbuddin Ebû Saîd Amrevî. Beyrut: Dâru'l-Fîkr, 1415-1421/1995-2001.
- İBN HACER, Ebû'l-Fazl Şihabeddin. *el-İsâbe fî temyîzi's-sababe*. Bağdad: Matbaatu's-Saâde, 1328/1912.
- İBN HİŞÂM, Cemâluddin Abdülmelik. *es-Sîretu'n-nebevîyye*. nşr. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dâru'l-Fîkr, 1412/1992.
- İBN İSHÂK, Muhammed b. İshâk. *Sîre*. nşr. Muhammed Hamidullah. Konya: el-Vakf li'l-Hıdemeti'l-Hayriyye, 1401/1981.
- İBN KESİR. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Beyrut: Mektebetü'l-Meârif, 1981.
- İBN MÂCE. *Sünenü İbn Mâce*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki. y.y.: Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Arabî, t.s.
- İBN SA'D. *et-Tabakâtu'l-kübrâ*. Beyrut: Dâru Sadr, 1388/1968.
- İBNÜ'L-ESİR. *Usdu'l-gâbe fî marifeti's-sababe*. nşr. Muhammed İbrahim Benna v. dğr. Kahire: Dâru's-Şa'b, 1390-93/1970-73.
- İBNÜ'L-KAYYİM el-Cevziyye. *Zadı'l-meâd fî bedyi hayri'l-ibâd*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994.
- KARAMAN, Hayreddin. "Kadının Şahitliği, Örtünmesi ve Kamu Görevi". *İslami Araştırmalar Dergisi* 10/4. (1997): 271-278.
- KETTANÎ, Muhammed Abdülhay. *et-Terâtibü'l-idâriyye*. nşr. Abdullah el-Hâlidî, Beyrut: Dâru'l-Erkam, t.s.
- KUDAÎ. *Müsnedü's-şihâb*. nşr. Hamdi Abdülmecid Selefî. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1405/1985.
- MÂLİK b. Enes. *el-Muvatta*. nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf-Mahmud Muhammed Halil. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1412/1992.
- MÜNAVÎ. *Feyzu'l-kadîr şerhu'l-Câmii's-sağîr*. Beyrut: Dâru'l-Marife, t.s.
- MÜSLİM b. Haccâc. *Sabâhu Müslim*. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, 1955.
- NESÂÎ. *es-Sünen*. nşr. Abdülgaffâr Süleyman el-Bündârî-Seyyid Kesrevî Hasan. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1991.
- ÖZTÜRK, Levent. *Hazreti Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2001.
- SÜHEYLÎ. *er-Ravzu'l-ünf fî şerbi's-sîreti'n-nebevîyyeti li-ibni Hişâm*. nşr. Abdurrahman el-Vekîl. Kahire: Dâru'n-Nasr li't-Tibâa, 1967.
- ŞAMÎ, Ebû Abdullah Şemseddin. *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-ibâd*. nşr. Mustafa Abdülvahid. Kahire: Vizaretü'l-Evkâf ve'Şüûni'l-İslâmiyye, 1990.

TABERANÎ. *el-Mu'cemu'l-kebir*. nşr. Hamdi Abdülmecid Selefî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.s.

TABERÎ. *Tarihu'l-ümmem ve'l-mülük*. nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim. Beyrut: Dâru Süveydan, 1967.

TİRMİZÎ. *es-Sünen*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki. Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1382/1962.

VÂKIDÎ. *el-Megâzi*. nşr. Marsden Jones. Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1404/1984.

YENİÇERİ, Celal. *Hukukî, Ahlakî, İktisadî, Felsefî Boyutlarıyla ve Günceli İle İslâm Ailesi ve Ev İdaresi; Hz. Peygamber'in Aile Reislği, Yönetim İlkeleri, Kadın ve Aile Dünyamız*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2009.